ZONDER KOMPAS
GEEN KOERS

Jaap Smit

ZONDER KOMPAS GEEN KOERS

DE THEOLOOG ALS BESTUURDER IN EEN ZOEKENDE SAMENLEVING

2024 Prometheus Amsterdam

Voor mijn trouwe en dierbare vrouw Hilgen

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Postbus 1662, 1000 BR Amsterdam.

© 2024 Jaap Smit
Omslagontwerp Suzan Beijer
Lithografie afbeeldingen BFC, Bert van der Horst, Amersfoort
Zetwerk en opmaak Willem Morelis
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5696 1

INHOUD

Inleiding 7

1 Op smaak gebracht 13
2 Keerpunt. Van dominee naar consultant 49
3 Van adviseur naar bestuurder 87
4 Avontuur in de polder 123
5 Naar het Provinciehuis 163
6 De Staat en de Straat 209
7 Hoe nu verder 237

Woord van dank 251

INLEIDING

Het decor

Vanuit mijn werkkamer in het Provinciehuis van Zuid-Holland zie ik de skyline van Den Haag. Het is de mooiste werkkamer van de stad, sinds het gebouw in september 2022 grondig werd gerenoveerd en werd heropend door onze koning. Die deed dat in navolging van zijn grootmoeder, die het Provinciehuis voor het eerst opende, en zijn moeder, die het heropende na de eerste renovatie.

We kunnen er weer voor een jaar of vijftig tegenaan. Waar het pand eerst een sombere en kazerneachtige indruk wekte, is het nu omgetoverd tot een licht en luchtig gebouw dat aan alle nieuwste duurzaamheidseisen voldoet. Het kost een paar centen, maar dan heb je ook wat.

Als ik uit mijn raam kijk, zie ik rechts de toren van de Grote of Sint-Jacobskerk. Die staat symbool voor waar het voor mij allemaal begon: de kerk. Wanneer ik helemaal naar links kijk, kan ik net niet zien of de koninklijke standaard wappert boven het Paleis Huis ten Bosch. Die vlag staat symbool voor mijn laatste functie, die ik in 2024 na bijna elf jaar zal neerleggen.

Tussen die twee symbolen zie ik het stadhuis van Den Haag, het IJspaleis, wat me brengt bij mijn bemoeienis met vijftig gemeenten, met evenzoveel burgemeesters, en de ontwikkelingen in de lokale democratie. Ik zie daarnaast de torens van de verschillende ministeries waar ik kwam als organisatieadviseur en later als directeur van Slachtofferhulp Nederland, als voorzitter van het CNV en als commissaris van de Koning.

Recht tegenover mijn kantoor staat het grote sombere stationsgebouw. De achterkant ervan is niet zichtbaar; dat is

het beeld dat ik vaak gebruikt heb voor mijn tijd als legerpredikant in Duitsland, toen ik optrok met vele dienstplichtigen die in buurten aan de andere kant van het station waren opgegroeid. In die buurten is het allemaal wat rommelig en is het leven vaak harder dan in de buurten waar ik zelf ben opgegroeid.

Iets meer naar links zie ik het semipermanente onderkomen van ons parlement, in het oude gebouw van het ministerie van Buitenlandse Zaken, de Apenrots. Hoe toepasselijk dat juist in dát gebouw ons parlement is ondergebracht tijdens de verbouwing van het Binnenhof. Ik zie ook de Malietoren, het gebouw van VNO-NCW waar ik in mijn CNV-tijd veel ben geweest, en even verderop, net niet zichtbaar, het gebouw van de SER, dat een belangrijke rol heeft gespeeld in mijn tijd als polderaar. We zien het roodroze gebouw van het Paleis van Justitie, dat me doet denken aan de tijd dat ik algemeen directeur van Slachtofferhulp Nederland was en, vele jaren later, voorzitter van de begeleidingscommissie van het Openbaar Ministerie in de nasleep van het rapport-Fokkens over integriteitsvraagstukken binnen deze organisatie.

En recht voor me… het nationale demonstratieveld, het Malieveld, dat er keurig en vredig bij ligt. Ik herinner me zeer levendig de keren dat ik daar tijdens demonstraties van de vakbeweging zelf heb lopen stampvoeten voor betere zorg, beter loon en andere werknemerszaken waar grote opwinding over bestond (en nog altijd bestaat). Hetzelfde Malieveld waar ik sinds 2018 als voorzitter van het Nationaal Comité Veteranendag elk jaar op de laatste zaterdag van juni met velen deze dag vier.

Wanneer ik dat panorama tot me door laat dringen, dan zie ik daarin het decor waarin ik de afgelopen veertig jaar heb gewerkt; ik ben bewoner en/of bezoeker geweest van al die gebouwen, inclusief de 'voortuin' van mijn huidige werkkamer. In dit boek neem ik u mee op een reis door dit decor. Samen met u zal ik stilstaan bij een aantal markante momenten. Ook deel ik graag de beschouwingen en analyses die de theoloog in mij altijd wakker hebben gehouden en die mij hielpen inzichtelijk te krijgen welk kompas de koers in deze tijd bepaalt. Of er nog wel een kompas is dat bruikbaar is in deze tijd, en of er überhaupt nog ruimte is voor het gebruik van een kompas.

Ik zou durven stellen dat we meer dan ooit een kompas nodig hebben in deze tijd.

Politiek lijkt verworden tot procesmanagement, zonder een onderliggend verhaal of visie. Mensen zoeken naar houvast en richting en zijn bevattelijk geworden voor snelle oplossingen en maatregelen. Vaak gaan die voorbij aan de complexiteit van de vraagstukken en de nuance die nodig is om tot duurzame oplossingen te komen voor de ingewikkelde vraagstukken van deze tijd. Op mijn reis heb ik ervaren hoe waardevol een kompas kan zijn. Ook heb ik ervaren hoe lastig dat kompas soms kan zijn, op momenten dat de naald krom gaat staan omdat een andere richting misschien gemakkelijker zou zijn, minder energie zou kosten of minder weerstand zou oproepen. Voor mij is dat kompas opgebouwd uit de waarden waarmee ik ben opgegroeid, de verhalen en de tradities die mij woorden en beelden gegeven hebben om te duiden wat ik zie en meemaak. Voor mij gaf dat kompas richting, maar ook vertrouwen op momenten dat ik even de weg kwijt dreigde te raken.

Mijn kompas hoeft niet dat van de lezer te zijn, dat zou aanmatigend zijn. Maar ik nodig u uit om met mij en anderen dat kompas te zoeken, want dat is wat we nodig hebben in deze zoekende samenleving.

1
OP SMAAK GEBRACHT

Theologie

In 1997 ging ik voor de eerste keer met pensioen. Ik was veertig jaar en legde mijn ambt als predikant neer in mijn toenmalige gemeente Heemstede. Ik ging met emeritaat, zoals dat in die kringen heet. Dat betekende echter niet dat ik mijn toga aan de wilgen hing en nooit meer zou aantrekken. Integendeel, tot op de dag van vandaag draag ik mijn toga nog een aantal zondagen per jaar tijdens kerkdiensten in verschillende plaatsen.

In mijn afscheidsdienst in Heemstede heb ik gepreekt over de tekst: 'Gij zijt het zout der aarde' uit het evangelie van Mattheus. Jezus spreekt Zijn leerlingen toe en noemt hen het zout der aarde. Ik heb in die preek uitgelegd dat ik weliswaar mijn ambt neerlegde, maar dat dat niet betekende dat ik van kerk en God los was geraakt. Ik vertelde dat ik op die zondagmorgen voor de tweede keer mijn ouderlijk huis verliet. Niet om er nooit meer naar terug te keren, maar om mijn eigen weg te gaan en regelmatig mijn ouderlijk huis te blijven bezoeken. De eerste keer dat ik het ouderlijk huis verliet, was toen ik in Leiden ging studeren en op kamers ging wonen. De tweede keer, nu ik de kerk verliet, de plek waar ik 'op smaak was gebracht'. Met die 'smaak' trok ik de grote wereld in, en ik ben nooit vergeten waar ik vandaan kwam. Die afkomst bepaalde mijn koers en heeft al die jaren gegolden als mijn kompas. Er zijn momenten geweest waarop de verleiding groot was om een heel andere koers in te slaan, maar de naald van dat kompas hield me op beslissende momenten tegen.

In 1984 begon ik als jonge dorpsdominee in twee kleine dorpen aan de Veluwezoom en het begin van de uiterwaarden van

de IJssel: Ellecom en De Steeg, twee mooie dorpen bekend van de Posbank, de Onzalige Bossen en kasteel Middachten. Het was een intensieve tijd, waarin ik in kort bestek veel over de kerk, de samenleving en mijzelf heb geleerd.

Maar voordat ik daar begon, studeerde ik theologie in Leiden waarbij ik aanvankelijk niet had gedacht die studie af te maken. Ik was uitgeloot voor de studie diergeneeskunde, de studie van mijn voorkeur, en had mezelf toen voor een jaar geparkeerd bij theologie. Ik was, wat ik noem, 'prettig synodaal gereformeerd' opgegroeid en was ook geïnteresseerd in levensbeschouwelijke en filosofische vraagstukken. Het leek me niet verkeerd om dat voor een jaartje te studeren.

Ik vond er weinig aan in het eerste jaar en besloot topsport te gaan bedrijven: ik werd slagroeier van de lichte acht van Asopos de Vliet, een Leidse studentenroeivereniging. Daar ging al snel meer tijd in zitten dan in mijn studie. Intussen werd ik opnieuw uitgeloot – voor diergeneeskunde, maar nu zelfs ook voor mijn tweede keus, biologie. Er zat niets anders op: ik begon echt te studeren en mijn eerste tentamens theologie te doen.

Toen ik aan het einde van mijn tweede jaar toch nog werd ingeloot voor diergeneeskunde merkte ik dat ik mijn jeugdige idealen was ontgroeid; ik wilde niet langer liever met dieren dan met mensen omgaan. Daarmee was ook mijn verlangen om dierenarts te worden verdwenen. Ik besloot het lot terug te sturen om er een ander een plezier mee te doen en schreef me vervolgens in voor geneeskunde, vanuit de gedachte dat ik daarmee zou kunnen beginnen wanneer ik mijn kandidaats had gehaald. Mijn studie theologie kon me nog altijd niet echt grijpen, maar je moest toch wat.

Aan het einde van mijn derde studiejaar nodigde de rector van mijn oude middelbare school, het Christelijk Lyceum dr. W.A. Visser 't Hooft in Leiden, me uit en bood me een baan als leraar aan. Ik was zeer verrast en vereerd, maar antwoordde: 'Man, ik heb nog geen boek uit en ik overweeg te stoppen met deze studie.' Hij hield aan wat ertoe leidde dat ik met een contract op zak weer thuiskwam. Met ingang van het nieuwe schooljaar begon ik met het geven van zes uur godsdienst op mijn oude school.

Twee weken na mijn gesprek met de rector kwam het bericht dat ik ingeloot was voor de studie geneeskunde. Het werd een week van tobben en overwegen. Uiteindelijk besloot ik om mijn studie theologie af te maken, en dus af te zien van de kans om alsnog geneeskunde te gaan studeren. Het was een stevig besluit, en bepalend voor de start en de rest van mijn loopbaan; bovendien stimuleerde het docentschap me enorm, waardoor ik me eindelijk serieus op mijn studie theologie stortte.

Zo kwam ik slechts drie jaar nadat ik er als leerling was vertrokken terug op 'Het Visser', ditmaal als leraar. Ik vertelde verhalen aan mijn leerlingen, ging boeiende gesprekken aan en leverde zo een bijdrage aan hun ontwikkeling. Ook nu nog kom ik soms een oud-leerling tegen, zoals onlangs een net aangetreden Statenlid. Hij kon zich bepaalde uitspraken en lessen nog steeds goed herinneren en sprak daar, tot mijn geruststelling, waarderend over. Soms ging het wel eens mis als ik een verhaal vertelde. Ik kende natuurlijk vele Bijbelverhalen, maar ik kende niet altijd alle details en soms haalde ik verhalen door elkaar. Zo sloeg ik een keer verkeerd af in een